

УДК 340:12

П.М. ШАПРКО, Миколаївський комплекс Національного університету «Одеська юридична академія»

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, юридична діяльність

В умовах здійснення соціально-економічних і політичних перетворень в українському суспільстві виникають якісно нові види відносин і взаємодії їх суб'єктів. У зв'язку з цим з'являється необхідність закріплення, вдосконалення і регламентації нових видів діяльності, сприяючих просуванню суспільства по шляху прогресу.

Будь-яка діяльність розуміється як цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт. Суб'єктом діяльності можуть бути як окремі особи, так і їх колективні утворення (організації, установи), соціально-етнічні спільноти (народ, нація) і держава, його органи. Об'єктом діяльності можуть виступати природні і суспільні явища і процеси природи [1, с.297–298].

Діяльність визначають як специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, включаючи саму себе та умови свого існування. Як результат діяльності виступають предмети матеріальної й духовної культури, перетворення самої людини, перетворення природи, врешті-решт, розвиток суспільства. Соціальна діяльність виступає як найважливіший різновид діяльності людини і розуміється як сукупність соціально значущих дій, здійснюваних людиною або колективом людей (суспільство, клас, соціальна група, держава) для задоволення певних соціальних інтересів за допомогою різних засобів – економічних, соціальних, політичних та ідеологічних. Найголовніша мета соціальної діяльності – забезпечення виживання, відтворення та розвитку суспільства.

Будь-яка соціальна діяльність включає чотири взаємопов'язані підсистеми: об'єктивні передумови, тобто потреби та інтереси суспільства, виражені у меті та завданнях соціальної діяльності; суб'єктивно-регулятивну підсистему, тобто встановлення певних правил та планів досягнення цієї мети та задоволення цих інтересів (диспозиції); виконавчу, тобто сукупність соціальних дій, спрямованих на реалізацію поставленої мети; об'єктивно-результативну (результати діяльності).

Соціальна дія – найпростіша одиниця соціальної діяльності; поняття, яке ввів в науковий оборот М. Вебер для позначення дії індивіда, свідомо орієнтованої на минулу, сучасну або майбутню поведінку інших людей, причому під «іншими» розуміються як окремі особи – знайомі або незнайомі, так і певна безліч абсолютно незнайомих людей [2, с.602].

Будучи залученою до сфери правового регулювання, соціальна діяльність одержує де-що інші, політико-юридичні властивості, що дозволяють розглядати її як самостійний тип діяльності. Соціальна діяльність може набути правових форм, що й відбувається у сучасному суспільстві, для якого є характерним правове регулювання більшості суспільно значущих дій. Для визначення співвідношення соціальної діяльності та права використовується поняття правової діяльності. В її розумінні ми слідуємо висновкам С.Д. Гусарєва, який під правовою діяльністю розуміє вид соціальної діяльності, що здійснюється суб'єктами права з використанням правових засобів та з метою отримання правового результату, внаслідок чого в процесі функціонування суспільних відносин відбувається створення права, його розвиток та матеріалізація [3, с.80].

Поняття правової та юридичної діяльності не є тотожними. Видається слушною думка Б.В. Шагієва [4, с.11], який робить висновок, що категорія «правова діяльність» є ширшою за категорію «юридична діяльність», бо перша категорія покликана охопити не тільки дії суб'єктів, що здійснюють державну (публічну) владу, але й усіх юридичних і фізичних осіб. Правова діяльність як категорія загаль-

нотеоретичної юриспруденції може претендувати на віддзеркалення в узагальненому виді всіх волевиявлень індивідів та їх об'єднань, що визнаються у певному суспільстві за правильні й справедливі, забезпечені офіційним захистом держави та такі, що породжують юридично значущі наслідки.

Для максимально повного і глибокого виявлення закономірностей оперативно-розшукової діяльності необхідно вирішити проблему класифікації форм, функцій і типів юридичної діяльності. У межах юридичної науки теорія юридичної діяльності є традиційною темою дослідження, якої присвячені праці таких видатних вчених-юристів як С.С. Алексєєва, В.М. Горшенєва, С.Д. Гусарєва, В.М. Карташова, С.С. Сливки, О.В. Шмоткіна, А.Е. Жалінського та інших. Проте ряд спірних питань поки що не знайшли свого вирішення, зокрема, немає однозначності у визначенні поняття юридичної діяльності, її структури, типів, взаємозв'язків з іншими підсистемами соціальної системи. Певною мірою це зумовило недостатню теоретичну розробленість оперативно-розшукової діяльності як різновиду юридичної діяльності і одночасно відсутність теоретичного опрацювання поняття оперативно-розшукової діяльності не дає можливості дати повну характеристику юридичної діяльності. Щодо теорії оперативно-розшукової діяльності, то такі дослідження мають місце у галузевих та прикладних юридичних науках, а в теорії права цей аспект досі залишається відкритим. Тому у цьому дослідженні теоретико-правові висновки щодо класифікації юридичної діяльності з певними застереженнями використовуються для аналізу оперативно-розшукової діяльності.

Уявляється, що поняття «юридична діяльність» є доволі широким, таким, що дозволяє охопити своїм змістом її суб'єктів, засоби, методи і форми. У сучасному правознавстві існує багато підходів до визначення поняття «юридична діяльність». Юридична діяльність складає основу існування будь-якої правової системи суспільства.

Російські вчені В.М. Карташов та Є.Р. Чернова трактують юридичну діяльність як опосередковану правом трудову, управлінську, державно-владну діяльність компетентних органів, яка націлена на виконання суспільних задач і функцій (створення законів, здійснення правосуддя, конкретизацію права тощо) і задоволення тим самим як загальносоціальних, групових, так і індивідуальних потреб і інтересів [5, с.32; 6, с.5]. Таким чином, автори акцентують увагу на державно-владному характері юридичної діяльності.

Є.Р. Чернова звертає увагу на те, що юридична діяльність в суспільстві, виступаючи як різновид соціальної діяльності, не є монолітним утворенням. В реальному житті вона поділяється на певні види і підвиди, у процесі правового регулювання взаємодіють різні її форми, нею відзначено взаємопереходи з однієї в іншу: з організаційно-розпорядчої в контрольну, з контрольної в правозастосовну, з адміністративно-юрисдикційної в кримінально-процесуальну тощо [6, с.14].

С.В. Масалітіна вважає, що юридична діяльність – це опосередкований правом процес функціонування відповідних суб'єктів, направлений на задоволення суспільних потреб, здійснюваний, як правило, на професійній основі, шляхом ухвалення державно-владних рішень загального і індивідуального характеру і є різновидом соціальної діяльності [7, с.13]. Вітчизняний дослідник С.Д. Гусарєв у своєму монографічному дослідженні визначає юридичну діяльність як різновид правової діяльності, що здійснюється юристами на професійній основі з метою отримання правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів у відповідності до вимог права [3, с.85]. Отже, С.В. Масалітіна та С.Д. Гусарєв роблять акцент на професійному характері юридичної діяльності.

Юридична діяльність спрямована на право, здійснюється за допомогою правових засобів, регулюється правовими нормами, спричиняє правові наслідки, оцінює соціальні явища з точки зору права й оцінюється правом [8, с.207].

Звернемо увагу на те що, всі дослідники оминають питання про регулюючий характер юридичної діяльності, який проявляється у нормативному регулюванні суспільних відносин, індивідуальному правовому регулюванні у процесі правозастосування, впливи на правосвідомість у ході право інтерпретаційної діяльності. Отже, юридична діяльність завжди має регулятивний характер.

Специфіка юридичної діяльності полягає в тому, що вона містить специфічні ознаки, котрі визначають її організаційно-управлінську сутність і призначення, суб'єктний склад і межі свого прояву. Вона пов'язана з розглядом юридичних справ, правовою кваліфікацією, здійснюється виключно уповноваженими на те органами держави, приватними особами й іншими суб'єктами. Юридична діяльність завжди знаходить прояв у здійсненні операцій з нормами права для вирішення конкретних юридичних справ (перевірка справжності юридичної сили норми права, перевірка вірності тексту статті нормативного акта, його тлумачення тощо).

Враховуючи висновки Е.Р. Чернової, С.Д. Гусарєва, В.М. Карташова пропонується така класифікаційна модель юридичної діяльності:

1) за обсягом впливу на суспільні відносини розрізняють нормативне на індивідуальне правове регулювання;

2) за формою виразу юридичного результату розрізняють: правотворчу, правозастосовчу, правоінтерпретаційну, правосистематизуючу, правоконкретизуючу діяльність;

3) в залежності від функцій права, які забезпечуються в її процесі: регулятивну, охоронну, захисну, компенсаційну, виховну, культурну та ін.;

4) в залежності від типу використаних правових засобів: адміністративно-правові (реєстрація, посвідчення, дозвіл, легалізація, ліцензування та ін.), кримінально-процесуальні (запобіжні заходи, слідчі дії, засоби дізнання), оперативно-розшукові (опитування, контрольна закупка, візуальне спостереження та ін.);

5) за масштабом здійснення діяльності: загальнодержавного та локального рівня;

6) за особливостями процесуальних форм діяльності: адміністративно-юрисдикційна, кримінально-процесуальна, цивільно-процесуальна, господарсько-процесуальна, кримінально-виконавча. За цим критерієм є можливим також внутрішньовидовий поділ: діяльність у вигляді виконавчого і дисциплінарного, нагородного, контрольно-наглядного провадження, в тому числі і оперативно-розшукової діяльності;

7) за суб'єктом юридичної діяльності: юридична діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також недержавних суб'єктів уповноважених на здійснення юридичної діяльності (адвокатська діяльність). У свою чергу в межах діяльності державних органів слід виокремити юридичну діяльність правоохоронних органів;

8) за критерієм професійної спрямованості або спеціалізації юридичної роботи та дає змогу виокремити такі види, як прокурорська, судова, слідча, нотаріальна, виконавча, консультативна, адвокатська діяльність. В умовах сучасного стану розвитку правової науки, професіоналізації правової роботи видається можливим виокремити як окремі види правозахисну та оперативно-розшукову.

За підсумками цієї типологізації є можливим визначити оперативно-розшукову діяльність як вид правозастосовчої кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів держави з переважно охоронною та захисною функціональною спрямованістю.

Ключовим поняттям для визначення оперативно-розшукової діяльності є те що вона є різновидом правоохоронної діяльності.

Правоохоронна діяльність традиційно визначається як вид державної діяльності, що здійснюється спеціально уповноваженими державними органами з метою охорони правопорядку шляхом застосування юридичних заходів впливу з дотримання режиму законності. За часів панування соціалістичного розуміння право охорони, до цієї діяльності включали заходи з попередження правопорушень, розслідування всіх обставин справи в

кожному випадку правопорушення, вирішення в установленому порядку конкретних справ з приводу порушення правових норм, а також можливих правових колізій і спорів, застосування правових санкцій щодо правопорушників і забезпечення реалізації їх юридичної відповідальності [9, с.230].

Російський дослідник часів панування перехідної правової системи О.І. Числов теж пов'язує правоохоронну діяльність з правоохоронною функцією держави: «Правоохоронна діяльність виступає як процесуальна (організаційно-правова, процедурно-організаційна, структурно-організаційна) форма інституалізації та реалізації правоохоронної функції держави, яка забезпечує в залежності від конституційно-правового закріплення предметів відання, цілей і завдань органів державної влади структурування правоохоронної діяльності по суб'єктам її здійснення, змістовну предметність конкретних юридичних і організаційних дій суб'єктів щодо реалізації їх компетенції» [10, с.10].

На сьогодні до поняття правоохоронної діяльності з урахуванням принципу верховенства неодмінно має включатися охорона найвищої соціальної цінності – прав людини. Тому, на думку сучасної української дослідниці В.М. Дубінчак, правоохоронна діяльність являє собою активну форму поведінки уповноважених суб'єктів з можливістю застосування встановлених законом примусових засобів, що націлена на охорону та захист (відновлення, профілактику порушень) прав, свобод і законних інтересів осіб, та реалізує правоохоронну функцію держави [11, с.582].

Узагальнюючи указані визначення, можна зробити висновок, що правоохоронна діяльність виступає як форма реалізації функцій держави по охороні правового порядку та захисту прав людини та громадянина. Мета правоохоронної діяльності – не тільки підтримання правового порядку, але й обов'язково – охорона прав, свобод і законних інтересів громадян.

Правоохоронна діяльність своєю чергою є тільки підсистемою юридичної діяльності.

Вона має не тільки складні і багатогранні цілі, завдання і функції, але і досить складну структуру. За особливостями методів, форм, порядку здійснення правоохоронної діяльності прийнято розрізняти профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, адміністративну діяльність [12, с.55].

Об'єктивна необхідність ОРД корениться у ряді закономірностей боротьби із злочинністю, забезпечення державної, військової, економічної або екологічної безпеки держави в сучасних умовах і обумовлена, перш за все, соціальними цінностями вищого порядку: економічною, соціальною, кримінальною політикою нашої держави, а також інтересами державної, військової, економічної або екологічної безпеки держави.

Отже, оперативно-розшукова діяльність є різновидом правоохоронної діяльності й здійснюється правоохоронними органами, що мають відповідні повноваження з боку держави. На відміну від інших видів правоохоронної діяльності (адміністративної і кримінально-процесуальної), оперативно-розшукова діяльність характеризується значно вужчою законодавчою регламентацією і науковими узагальненнями правових проблем, що виникають в процесі її здійснення. Це зумовлено як історичними традиціями оперативно-розшукової діяльності, що довгий час здійснювалась в умовах неправової держави, у тому числі – в політико-ідеологічних умовах, так і певним нехтуванням юридичною наукою питань ОРД, яка видавалось такою, що не підлягає, принаймні повною мірою, правовому регулюванню. Не останню роль зіграла й та обставина, що тривалий час оперативно-розшукова діяльність перебувала під завісою суворої таємниці та секретності, що явно не сприяло її науковому узагальненню. Лише з прийняттям Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» розпочався новий етап якісного розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності та її правових основ. Закон легітимізував оперативно-розшукову діяльність як вид державної діяльності і дав їй правову характеристику, задекларував основні

організаційні принципи, визначив суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, визначив їх повноваження та правову основу особливих взаємовідносин між її учасниками. Закон докорінно змінив ставлення наукової юридичної громадськості до специфіки ОРД і став основним джерелом її правового регулювання.

Вітчизняний дослідник М. Погорецький ще в 2003 р. звертав увагу на те, що багато теоретичних питань оперативно-розшукової діяльності засобами лише відомчої закритої науки вирішити неможливо. Постає нагальна потреба залучення до розроблення її теоретичних засад фахівців як інших галузей права, в тому числі й загальної теорії, так і інших галузей знань, адже оперативно-розшукова діяльність – це складне комплексне утворення. В ньому функціонують як матеріальні, так і процесуальні норми. Тут мають місце питання управління, психології, соціології, інформатики, тактики проведення оперативно-розшукових заходів, методики оперативно-розшукового документування окремих видів злочинів, методики розвідувального та контррозвідувального пошуку, оперативно-розшукової техніки тощо [13, с.114].

Юридична діяльність, правоохоронна та оперативно-розшукова діяльність – це діалектичне співвідношення загального, спеціального та особливого явища. Тому для оперативно-розшукової діяльності властиві основні ознаки правоохоронної та юридичної діяльності і водночас відмінна її специфіка. І для юридичної діяльності і для оперативно-розшукової діяльності особливе значення має пошуковий та засвідчувальний аспекти діяльності, які полягають в тому, що суб'єкти такої діяльності для вирішення конкретної справи повинні здійснювати пошук, збирання, закріплення відповідної інформації на підставі правових норм. Але є і суттєві відмінності, так в оперативно-розшукової діяльності відбувається видова конкретизація, деталізація тих або інших рис юридичної діяльності стосовно певного різновиду діяльності соціуму.

ОРД тісно пов'язана з поняттям кримінальної політики держави. Основними напрями

кримінальної політики, в яких реалізується соціальна цінність ОРД є: максимальне забезпечення безпеки особи, прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань; активна протидія організованої злочинності, боротьба з корупцією; забезпечення економічної, екологічної безпеки держави як комплексу пріоритетних заходів стабілізації і послідовного поліпшення ситуації; захист основ конституційного ладу, державної, військової безпеки держави в рамках стратегії розробки і реалізації задач кримінальної політики. ОРД, будучи включеною в механізм кримінальної політики як важливий засіб її реалізації, випробовує зворотню її дію, співвідносивши і підпорядкувавши цілям, задачам, принципам і вимогам кримінальної політики свої власні цілі, задачі і принципи, забезпечуючи відповідність ним свого ества і основних характеристик. В цьому полягає один з найважливіших аспектів соціальної цінності ОРД.

Як уявляється визначення ОРД як різновиду юридичної правоохоронної діяльності є доцільним виробити на основі наукового опрацювання її мети, суб'єктного складу та основних ознак.

ЛІТЕРАТУРА

1. Философия : учебник / Кузнецов В. Г., Кузнецова И. Д., Миронов В. В., Момджян К. Х. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 519 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 800 с.
3. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія / С. Д. Гусарев. – К. : Знання, 2005. – 375 с.
4. Шагиев Б. В. Юридическая деятельность в современном российском обществе: теоретико-правовой аспект : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Б. В. Шагиев. – М., 2003. – 22 с.
5. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В. Н. Карташов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 182 с.

6. Чернова Э. Р. Юридическая деятельность в механизме правового регулирования: на примере деятельности органов внутренних дел МВД РФ : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 / Э. Р. Чернова. – Владимир, 2007. – 26 с.

7. Масальгина С. В. Юридические формы государственной деятельности в условиях современной политико-правовой модернизации : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Масальгина. – Белгород, 2009. – 21 с.

8. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К. : ВІРА-Р, 1999. – 506 с.

9. Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства / М. И. Байтин. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1978. – 400 с.

10. Числов А. И. Правоохранительная деятельность: сущность и реализация : монография / А. И. Числов. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та МВД России, 1999. – 288 с.

11. Дубінчак В. М. Сутність правоохоронної діяльності / В. М. Дубінчак // Права держава : щорічник. – 2007. – Вип. 18. – С. 577–583.

12. Студеникин В. Е. Понятие, признаки и основные виды правоохранительной деятельности / В. Е. Студеникин // Право: теория и практика. – № 13 (28). – 2003. – С. 54–58.

13. Погорецький М. Про необхідність викладання навчальної дисципліни «Основи та правове регулювання оперативно-розшукової діяльності» у вищих юридичних закладах України / М. Погорецький // Право України. – 2003. – № 7. – С. 113–117.

Шапірко П. М. Оперативно-розшукова діяльність у структурі юридичної діяльності / П. М. Шапірко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 1044–1049 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12spmcjd.pdf>

Проаналізовано місце оперативно-розшукової діяльності у структурі юридичної діяльності. Доведено, що на підставі розмежування «правової» та «юридичної» діяльності, ОРД відноситься саме до останньої, що підтверджує необхідність удосконалення її правового регулювання. При цьому ОРД запропоновано відносити до структури правоохоронної діяльності, оскільки на неї поширюються усі її ознаки.

Шапірко П.М. Оперативно-розыскная деятельность в структуре юридической деятельности

Проанализировано место оперативно-розыскной деятельности в структуре юридической деятельности. Доказано, что на основании разграничения «правовой» и «юридической» деятельности, ОРД относится именно к последней, что подтверждает необходимость совершенствования ее правового регулирования. При этом ОРД предложено относить к структуре правоохранительной деятельности, поскольку на нее распространяются все ее признаки.

Shapirko P.M. Operational Investigation in the Structure of Legal Action

The paper explores the place of operational investigation in the structure of legal action. It is proved that under the separation of «lawful» and «legal» activities, investigative refers specifically to the latter, which confirms the need to improve its regulation. This proposed Operational Investigation attributed to the structure of law enforcement, as it subject to all its features.